

מאיר חזן

מלחמות שנות החמישים

מדינת ישראל לא ידעה יום אחד של שלום ושקט בגבולותיה ובתודעתם של אזרחיה במהלך העשור הראשון לקיומה. נקודת המוצא הזו שימשה כתשתית שעל בסיסה נערכה בשנים 2006-2007 סדרת מפגשים בנושא סוגיות ביטחוניות שנמצאו על סדר היום הישראלי בשנים 1949-1958. מפגשים אלה נערכו ביוזמת 'העמותה לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי' ובהובלת ההיסטוריון הצבאי אברהם זהר, ובמרכזם עמדו פעולות התגמול ומלחמת סיני. ביותר מקורטוב התנצלות הציג זהר את הפורום שבמסגרתו התקיימו המפגשים האלה בתורת ה"יחיד שמציג את סיפור מלחמות צה"ל לא כמורשת קרב אלא כדיון, לפעמים כואב וחטטני במה שהיה, אך בבחינת מתווה דרך לעתיד" (עמ' 107).

הדוברים במפגשים אלה היו מפקדי צבא בדרגות זוטרות ובכירות יחסית באותם הימים, לצד אנשי מחלקת ההיסטוריה של צה"ל וחוקרי אקדמיה שעבודותיהם הוקדשו לעיון בסוגיות ההיסטוריוגרפיות שנבעו ונגזרו מן המציאות הביטחונית ששררה במרוצת העשור שבא בתום מלחמת העצמאות. נדמה כי מאיר עמית היטיב לתאר באורח מזוקק את קורות התקופה בקביעה הבאה: "עד מבצע 'קדש' היו לנו קירות ללא חגורת הבטון, והערבים ראו אותנו כתופעה זמנית שתחלוף. מבצע 'קדש' היה החגורה שחיברה בין קירות הבית הזה ואבטחה אותו" (עמ' 209).

המצוקה הביטחונית המתמשכת שנטבעה באותה התקופה שבה נוצרה והתגבשה בפועל החברה הישראלית, נתנה את אותותיה בעיצוב פניה למשך דורות. כפי שמציין שלמה אבינרי בדברי הפתיחה שלו לסדרת המפגשים, כושר הניווט שהפגינה ההנהגה הישראלית במהלך פרק הזמן הזה בהתמודדות עם הקניית דפוסי התנהלות וקבלת החלטות ההולמים משטר דמוקרטי על אף תנאי אי היציבות המתמשכים ושממאנים להתפוגג, הוא אולי ההישג המשמעותי ביותר שניבט מאותם הימים מפרספקטיבה היסטורית. באמצעותו

הובטחו קיומה של ישראל והתפתחותה בעשורים הבאים. להבדיל מעניין עקרוני ומהותי זה, שנדמה כי שלל פניו – בדגש על אלה שאינם מתחילים ונגמרים בדוד בן-גוריון – טרם נבחנו לעומקם כנדרש. התחושה הרווחת מנקודת המבט של המחקר האקדמי ושל הכתיבה ההיסטורית היא שהדיון והבחינה של ההיבטים הצבאיים לשלל גווניהם שנכרכו בעשור הראשון הגיעו לכלל רוויה ומיצוי. כפועל יוצא מכך ראוי להעיר כי בסך הכול תרומתם של אנשי האקדמיה להשבחת איכותו של הספר הנדון היא מוגבלת למדי. אין בזה משהו לגנותם חלילה, שהרי רובם ככולם כבר פרסו בכמות אחרות את משנתם המקצועית בנושאים המתוארים בספר ומנותחים בו (בין בעניינים ביטחוניים ובין בעניינים אחרים שנכללו בסדרת המפגשים, כגון התיישבות, קליטת עלייה, מנהיגות והתפתחויות במדינות ערב), ושם עשו כן ביתר שיטתיות, ביסוס, חידוד והנמקה. נוכחותם כאן מייצרת את המסגרת המכוונת והמדריכה, ולא הרבה יותר מכך, וממילא מומלץ לעיין כמתבקש בדברים שכתבו במקומות אחרים בנושאים אלה.

מאידך גיסא, קיימת מידה נאה של סבירות בבחירה להביא באכסנייה זו כמה מפירות המחקר ההיסטורי בנושא כנדבך במילוי המשימה הציבורית שנטל על עצמו המרכז על שם גלילי: להנגיש לציבור הרחב באורח אפקטיבי ופופולרי תוכנות הנוגעות לענייני צבא וביטחון, בשאיפה סמויה להקיש מן הימים ההם אל הזמן הזה. מבחינה זו ממלא הספר את ייעודו. עם זאת, להערכת עיקר הפוריות המצויה בלנוכח גבולות עוינים היא בבחירתם השקולה והנבונה של עורכי הספר שלפנינו, מרדכי בר-און ואסנת שירן, להעמיד לרשות הקורא המשכיל והמתעניין את מיצוי המבט לאחור של אנשי צבא על אותם הימים. זוהי תרומה ממשית ומשמעותית מבחינה עניינית, ולא אחת אף מרגשת, מטלטלת ומעוררת מחשבה. יפה שלא נותרה ספונה בירכתי הארכיון ונגוזה מכוח השכחה.

אופייניים לדרך ההתבוננות בדיעבד על המציאות הצבאית בכלל באותה עת ועל קרבות מפתח שבו היו מעורבים בשעתו משתתפי סדרת המפגשים, הם דבריו של אורי הורביץ: "הייתי עד לכל הקרב מן ההתחלה עד הסוף. אני זוכר זאת לפרטי פרטים" (עמ' 113); תיאורו המסעיר של הקרב על תל מוטילה במאי 1951 מפי זאב סלעי (פבזנר) (עמ' 118-114); וסיכומו של חיים נדל: "יש לכבד את הלוחמים שלחמו בקרב תל מוטילה" (עמ' 130). בדברים אלה משובצות אמיתות היסטוריות שאין להטיל ספק בתקפותן ברמה האישית ומבחינת האופן שבו הם תופסים את דרכי הבנת המציאות לאשורה. אולם כדאי גם לתת את הדעת לכך שהדברים נאמרו מפרספקטיבה שמאז רובדה בניסיונם הצבאי הנרכש העשיר של מציגיה. ברור כי כשם שאין להעלים או להמעיט במשקלה היחסי של זווית ההסתכלות הזו, אין להסתפק בה או לסמנה כקואורדינטה הבלבדית לפענוח נסיבות אירוע מסוים ומה שמסביבו. בהקשר הנדון לבטח נכונה אבחנתו של שלמה גזית, כי עולם

המושגים הביטחוני של שנות ה-50, על היכולות הצבאיות ועל כישורי הלחימה של צה"ל, הוא אחר מזה שמדריך את ההתבוננות עליו מן המאה ה-21, כאשר ההיקשים, הלקחים והתובנות הם פועל יוצא מכשרים, שבעת ההתרחשות כלל לא נצפו באופן כי אי פעם יתקיימו (עמ' 149).

מה שלעיתים מצטייר לכאורה כשגיאה קולוסלית בתחום המקצועי, הוא למעשה שיקוף אותנטי של מציאות שבה ההכשרה ללחימה, הציור, התקציב והידע המבצעי היו פחותים באורח דרסטי בהשוואה לתנאי ימינו. בהקשר האמור חיוני להביא בחשבון כי חלק ניכר משלד הפיקוד בדרג הבינוני והגבוה של מפקדי צה"ל רכש מנה רציפה וגדושה של הלכות חיי הצבא רק לאחר 1948. כפי שהעיד רפאל ורדי: "הניסיון הצבאי של כל מערך הפיקוד לא היה גדול. ההכשרה הבסיסית שלנו הייתה דלה: עברנו קורס מפקדי מחלקות, שהיה הקורס הגבוה ביותר עד מלחמת העצמאות ובמהלכה" (עמ' 205). יששכר שדמי העניק לפן זה גוון אישי: "איני בוגר של אקדמיה צבאית, אלא רק בוגר החיים שעברנו מילדות עד תום המלחמה" (עמ' 221). משמע צבא כהלכתו נבנה רק במרוצת העשור הראשון, על חבלי ההתארגנות המבניים, חיבוטי השילוב של העולים החדשים לתרבויותיהם ומנהגיהם, הכשלים המבצעיים ומחיר הדם שנכרכו בעמידה על הנפש ועל הגבול, שעצם ההקפדה על תקפות קיומו הייתה בבחינת חידוש בהוויה המזרח תיכונית המקומית.

לאורך הספר משובצות אמירות מאירות עיניים של לוחמים ומפקדים, שהן המקנות לו את ייחודו ואת ערכו בהנגשת התרבות הצבאית ודפוסי המחשבה שרווחו באותה תקופה. נתעכב על אחדות מהן. יצחק חופי סיפר כי עם הגיעו לחטיבת הצנחנים כסגנו של אריאל שרון באוגוסט 1956, הוא התוודע בה אל תופעה שלא הכיר קודם לכן: "כל המפקדים רצו להרוג אישית איזשהו ערבי - אישית! ומי שלא עשה את זה - הודח" (עמ' 241). כחלק מסדר העדיפויות המשובש הזה מקובל היה בחלק מפלוגות החטיבה להזניח את המתרחש בהוויית הפלוגה לטובת מתן קדימות למבצע מזדמן, שמא תיקרה בו ההזדמנות למלא את הייעוד הגלוי' החדש של הגשמת הציונות. בשריון התנהלו הדברים אחרת. מבחינת תורת הלחימה נתפס עד אז הטנק כ"עמדה נידת שמסייעת לחיל רגלים", כהגדרתו של מפקד חטיבה 7 אורי בן-ארי. לדבריו, מטרתו המשנית במלחמת סיני בשנת 1956, מעבר להבסת האויב המצרי, הייתה להכריע בוויכוח שרחש באותה עת בצה"ל באשר למקומו של הטנק בשדה המערכה. עוצמת השריון שהופגנה בשורת קרבות במדבר סיני העידה לדעתו על צדקת עמדתו. דבריו של בן-ארי נאמרו במפגש שהתקיים שמונה חודשים לאחר מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006, כשברקעם מהדהדים כשלי הפיקוד והתפעול של השריון במהלך המסיים שלה. "אני מאמין שהשריון הוא שיכריע את הקרבות הבאים בשדה הקרב", דובב בן-ארי את עברו הצבאי המזהיר, והבהיר כי "עבורי שריון זה אופי

ושריון זה מקצוע" (עמ' 344-347). אולי למי מהנוכחים באותו מפגש נשמעו הכרזותיו בעת אמירתם כמעין השתפכות נפש בעלמא על עבר שחולף לו, אך לענייננו הם ביטאו במלוא חריפותם מפנה מהותי שהתחולל טיפין טיפין בחיק צה"ל במהלך העשור הראשון, כתוצר של עמידה איתנה במבחני האש. ברוח זו ממש ראוי לראות גם את סיפורו של דניאל אנושי, סגן מפקד פלוגה בגדוד 82, שתיאר כיצד בקרב אבו-עגילה במלחמת סיני הורה לנהג הזחל"ם שלו: "נהג - אחורה", כשזיהה כי נורה לעברם פגז שנחת מעט מאחוריהם. הנהג העביר למהלך אחורי וחילץ לאחור, ואז נחת פגז במקום שבו נמצאו. כשתם הקרב הודה לו הנהג: "המפקד, תודה שהצלת את חיינו", ואנושי הגיב: "לא אני הצלתי את חיינו. אם היית לרגע מהסס ושואל [כדרכו של יהודי, אולי ראוי להוסיף]: 'למה, המפקד?', היינו שנינו 'למעלה' [בשמים] עם כל הצוות" (עמ' 381). והמסקנה: חשיבות ביצוע מידי של פקודה ללא הרהור ברגע האמת, כחלק מדפוס משמעת בזמן קרב שאין להתפשר עליה ושהכרח להקנותה כתרגולת מחייבת ונטולת פשרות. העובדה שנוסח זה הוא גם הנוסח שכנראה עמד בפני מקצת מהחיילים שהוציאו אל הפועל את פקודת הירי על אוכלוסייה אזרחית ישראלית-מוסלמית בכפר-קאסם באותה מלחמה, אף היא חלק בלתי נפרד מן האמת ההיסטורית של אותם הימים. ממילא נגזרת ממנה החשיבות לחנך את החיילים מדור לדור על הבחנה גם כן החלטית ובלתי מתפשרת בין ביצוע 'מציל חיים' לבין ביצוע ירי ש'זגל שחור' מתנוסס מעליו.

ב-30 באפריל 1956 ספד הרמטכ"ל משה דיין על קברו של מא"ז קיבוץ נחל עוז, רועי רוטברג, שנרצח יום קודם לכן בידי ערבים: "איך עצמנו עינינו מלהסתכל נכוחה בגורלנו, מלראות את יעוד דורנו במלוא אכזריותו? [...] אל נסב את עינינו פן תיחלש ידנו. זו גזירת דורנו. זו ברירת חיינו - להיות נכונים וחמושים, חזקים ונוקשים, או כי תישמט מאגרופנו החרב - ויכרתו חיינו". לדעתו של מרדכי בר-און, דברים אלה שיקפו "את האמת של התקופה הזו" (עמ' 50), קרי של העשור הראשון בכללותו. ברם, אף אם יש בגישה הזו מידה ידועה של אמת היסטורית, הרי שמוטב להימנע מלהפוך זאת לשגרת מחשבה בנוסח 'בכל דור ודור', כפי שלמשל משתגר בימינו לנהוג במונח 'קיר הברזל' של ז'בוטינסקי משנת 1923. הכללות גורפות המוחלות כחזות הכול, נאות ומשרתות ייעוד ככל שיהיו, טמון בהן כשל מובנה בביאור נפתוליה של המציאות.

מפרספקטיבה היסטורית נדמה כי דווקא החשוב שבהישגיה המדיניים והביטחוניים הקונקרטיים של ישראל במרוצת העשור הראשון לקיומה נדחק אל פאתי ההיסטוריה - קיומם של גבולות למדינת היהודים. על תקפות גבולותיה הריבוניים של מדינת ישראל רחשה הלחימה המתמשכת שמסורתט לאורכו של הספר **לנוכח גבולות עוינים**. תודעת הגבול וערכו המושגי, הביטחוני והפוליטי שלא התקיימה בימי היישוב ושררה

במשך 19 שנים עד ל-5 ביוני 1967, היא אחת העובדות המבדילות את קורות ימיה של הרפובליקה הישראלית הראשונה מן הימים שקדמו לה ומאלה שבאו בעקבותיה עד ימינו.

לנוכח גבולות עוינים: צבא וביטחון בעשור הראשון למדינת ישראל. עורך: מרדכי בר-און. עורכת משנה: אסנת שירן, מודיעין: הוצאת אפי מלצר והעמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2017